

Розділ 2

РЕГІОНАЛЬНА ТА ГАЛУЗЕВА ЕКОНОМІКА

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ

Статтю присвячено основним проблемам викладання дисципліни «Національна економіка». Досліджені теоретичні основи курсу. Зроблено огляд російських публікацій та українських підручників. Запропоновано структуру курсу та основні підходи до викладання.

Ключові слова: національна економіка, предмет і структура курсу.

Статья посвящена основным проблемам преподавания дисциплины «Национальная экономика». Исследованы теоретические основы курса. Проведен обзор российских публикаций и украинских учебников. Предложена структура курса и основные подходы к преподаванию.

Ключевые слова: национальная экономика, предмет и структура курса.

The article deals with main problems of teaching such branch of science as national economy. The theoretical foundations of the course were explored. The article reviews the Russian publications and the Ukraine textbooks. The structure of the course and main approaches to the teaching are proposed.

Key words: national economy, subject and structure of the course.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У вищих навчальних закладах України в 2007-2008 навчальному році було введено нову дисципліну «Національна економіка», і до останнього часу вона належала до нормативних дисциплін циклу загально-економічної підготовки фахівців економічних напрямів. Але за новою освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів у галузі знань «Економіка і підприємництво» викладання такого курсу більше не є обов'язковим [1]. Природно виникає питання, чим це було спричинене – зникла потреба, зменшилася актуальність, або взагалі початкове рішення було помилковим?

Метою статті є визначення причин вилучення дисципліни «Національна економіка» зі складу нормативних та обґрунтування необхідності його вивчення.

Основний текст дослідження. Для того, щоб визначитися з відповіддю, слід розпочати з історичного аспекту проблеми. Перші прояви становлення національної економіки як наукової дисципліни слід шукати у Німеччині. На поч. XIX ст. німецькі вчені були знайомі з британською класичною політичною економією, але вони вважали її висновки та рекомендації неприйнятними для умов своєї країни. Їх не влаштовували абстрактність цієї теорії та, особливо, її претензія на універсальність. Німецькі науковці наполягали на тому, що економіка кожної країни розвивається за своїми власними законами, які пов'язані з її географічними умовами, історичними розвитком, національно-культурними традиціями та навіть рисами національного характеру.

Загальновідомо, що Німеччина на початку XIX ст. являла собою конгломерат з чотирьох десятків невеликих держав, розділених політичними та економічними

кордонами (митницями). Більшість німецьких учених дотримувалися ідеалістичної концепції історичного процесу (що можна пояснити авторитетом Гегеля), тому вони не сприймали матеріалістичні погляди на економіку англійських класиків. Політику вільної міжнародної торгівлі німці вважали придатною лише для держав, які знаходяться на вищих стадіях економічного розвитку.

Таким чином, у середині XIX ст. народилася німецька історична школа. Засновником її був Фрідріх Ліст. Зі своєю «Національною системою політичної економії» він справедливо вважається першим теоретиком протекціонізму. На думку Ф. Ліста, школа А. Сміта висунула космополітичну гіпотезу, згідно з якою все людство складається з окремих індивідів, при цьому лише індивідуальні інтереси і бралися до уваги. Але між людиною і людством історія поставила нації, а класична школа проігнорувала це. Кожна людина складає частину нації, і її індивідуальний добробут значно залежить від політичної могутності її держави.

З точки зору Ф. Ліста, економіка має виходити з інтересів нації. Політична економія є такою наукою, що вчить, «яким чином кожна нація може піднятися на такий ступінь економічного розвитку, на якому союз її з іншими націями рівної культури буде завдяки свободі обміну можливим і корисним» [2, с. 119–120].

Його головна праця «Національна система політичної економії» була не стільки теоретичною, скільки конкретною книгою про німецьку економіку та шляхи її підйому, оскільки містила не абстрактні рецепти, а конкретні заходи. Всупереч класикам, що відстоювали принципи «free trade», виходячи з реалій тогочасної Великої Британії, Ф. Ліст чітко усвідомлював, що за умов технологічної відсталості Німеччини

реалізація запропонованого принципу лише законсервує існуючий стан речей, і виступав з позицій протекціонізму.

У подальшому ідеї історичної школи розвивалися німецькими економістами та соціологами (нова історична школа). Німеччина вже була єдиною національною державою, відпала необхідність доводити життєву важливість об'єднання та жорсткого протекціонізму. Але націоналістичні мотиви та культ держави залишилися традиційними рисами, що підживлювалися зовнішньополітичною агресивністю держави. Маржиналістська революція, що відкрила нову еру в економічній науці, обійшла Німеччину стороною. Економісти-історики різко негативно ставилися до австрійської школи, справедливо вбачаючи в ній різновид теоретичної та абстрактної економічної науки.

Період між двома світовими війнами, як відомо, був періодом розвитку державного регулювання економіки. Але, якщо в США та в більшості країн Західної Європи послідовно використовувалися кейнсіанські рецепти, то в Німеччині ситуація складалася інакше. За основу післявоєнної економічної політики неможливо було взяти кейнсіанство, оскільки державне регулювання, що пропонується ним, було скомпрометоване практикою державного регулювання у фашистській Німеччині.

У той самий час теорія та практика лібералізму також були непридатними, тому що ігнорували проблему соціальної справедливості. А це в умовах зростаючого впливу соціалізму було неприйнятно. У цих обставинах було сформовано теорію та практичну програму соціально-ринкового господарства як синтез економічної раціональності та соціальної справедливості.

Цим задачам відповідала нова доктрина – неолібералізм, її прибічники в самій назві підкреслювали свою прихильність принципам економічної свободи та конкуренції, але у той самий час їхні погляди відрізнялися від поглядів класичного лібералізму, що бере початок від А. Сміта. Таким чином, неолібералізм – це своєрідний варіант теорії державного регулювання, але з більшим, ніж у кейнсіанстві, акценті на підтриманні природного ринкового механізму.

Цей підхід відрізнявся не тільки своїми теоретичними перевагами, але і практичною результативністю. Розроблена неоліберальною школою, теорія соціальної ринкової економіки була реалізована спочатку в Німеччині, а потім і в інших країнах ЄС. Вперше в історії реалізація принципу економічної ефективності була органічно поєднана з реалізацією принципу соціальної справедливості, що був запозичений у соціалістів і комуністів: кожна людина від народження повинна отримати від суспільства мінімум засобів існування, а все понад цей мінімум повинне бути людиною зароблено. За словами Л. Ерхарда, це був «*Wohlstand fuer alle*» – добробут для всіх [3]. Внаслідок «економічного дива» в Німеччині було сформовано заможний середній клас.

Основоположником неолібералізму в Німеччині став Вальтер Ойкен. Саме він заклав теоретичну основу післявоєнної реформи у ФРН. Напрямок, що був започаткований В. Ойкеном, мав назву ордо лібералізм (від *Ordnung* – порядок), тобто це теорія економічного порядку. Добрий господарський

порядок не утворюється сам собою він повинен встановлюватися. Оформлення порядку є задачею економічної політики держави. Держава організує ринок, здійснюючи політику порядку, що можна звести до гасла «свобода і порядок». Головну проблему Ойкен вбачав у приборканні монополій, усуванні жорсткої системи державного регулювання. Він обґрунтував політику «середнього шляху», економічну політику експериментів. Практичне втілення ідеї ордолібералізму і відбулося в ході реконструкції економіки післявоєнної Німеччини, що було здійснено протягом серії економічних реформ.

Таким чином, німецькі економісти не стільки заперечували теорію А. Сміта та Д. Рікардо, скільки наполягали на обмеженості області її застосування. Успіхи Німеччини та Японії (так зване «німецьке» та «японське диво») примушують дивитися на їхні переконання з повагою. Своєрідним аргументом на користь цих переконань може вважатися і розвиток Росії на межі XIX-XX ст.

Повертаючись до проблем викладання національної економіки, слід визнати, що і сучасна Росія продовжує традицію пошуків власного шляху економічного та соціального розвитку. Одним із непрямих доказів цього твердження може служити ставлення до викладання означеного курсу. Ще в 1999 р. Міністерство освіти РФ затвердило нову освітню спеціальність – 06.07.00 «Національна економіка». Окрім цього, було введено і дисципліну «Національна економіка». Становлення супроводжувалося дискусіями, конференціями, обговореннями в «Російському економічному журналі», узагальненням конкретного досвіду, що нагромаджувався за роки викладання. При цьому ставилася задача визначити предметну область дисципліни, обґрунтувати її методологію, побудувати принципову структуру.

Спектр думок, що був виказаний при цьому, дуже широкий – від певного розуміння предмету дисципліни до визнання назви «національна економіка» невдалим терміном та взагалі її необхідності.

Слід наголосити на переконанні деяких російських економістів у тому, що національна економіка має вивчати конкретно-історичний стан та розвиток окремої держави з позиції не стільки загальних, скільки особливих та специфічних закономірностей. «Стосовно до нашої країни «національна економіка» повинна розумітися як «національна економіка Росії» [4, с. 79]. Подібне бачення предмету дисципліни є характерним для деяких російських авторів підручників, так О. П. Градов дає визначення національній економіці – «це господарство країни, його склад, структура, взаємозв'язки окремих елементів...» [5, с. 81]. На думку цих авторів, специфічної особливістю дисципліни є апріорна орієнтація на практику, а її висновки динамічно верифікуються самою економічною дійсністю [4, с. 80].

При цьому часто підкреслюється необхідність акцентування уваги на історичному аспекті формування та розвитку національної економіки, врахуванні досвіду минулих років. Так, замість використання прикладів, подібних реїганоміці (що була реалізована зовсім в іншій економічній системі), Є. Г. Чистяков наполегливо пропонує виходити з власної історії,

скажімо, з післявоєнних років, коли народне господарство СРСР було відновлено у доволі стислий термін [6, с. 60].

Більшість науковців погоджується, що самий характер дисципліни передбачає включення в неї багатьох висновків географії, геополітики, історії, демографії, етнографії, соціології, політології тощо [6, с. 61]. А оскільки гуманітарні науки й самі мають багато шкіл та напрямків, то труднощі в ідентифікації предмету та методу національної економіки природно збільшуються.

Практично всі учасники дискусії підтримували твердження О. В. Сидоровича про все більшу залученість до аналізу неекономічних чинників: від соціальних до політичних, включаючи соціокультурні цінності та тип поведінки [6, с. 55]. На думку В. М. Кулькова, теорія національної економіки має бути теорією національного економічного ладу, під яким розуміється система економічних відносин та інститутів. Кризовий стан економічної теорії диктує необхідність переходу від неокласичної до інституціональної теорії, як найбільш перспективному напрямку. Втім справедливо зазначається, що сучасний інституціоналізм інертний до національної специфіки, хоча містить для її відбиття дещо більший потенціал [6, с. 59].

Взагалі доволі цікавим видається несподіване заглиблення наукових суперечок про предмет нової дисципліни, її місце в системі економічних наук та поступове переведення обговорення в русло загальної дискусії про кризу економічної теорії. Загальновідомі більшість звинувачень, що закидаються неокласичному *mainstream*, – гіпертрофована абстрактність, за формалізованість, неадекватність, догматичність, позаісторизм та інші. Саме на останній недолік, зазіхання на те, що відкриті теорією закономірності справедливі для всіх країн та у всі часи, робила наголос німецька історична школа. Таким чином, основні проблеми викладання національної економіки обговорюються під прапором боротьби зі схоластиком, догматизмом, ідеологізацією [4, с. 79].

Зокрема, В. Є. Дементьєв пов'язує подолання обмеженості мікро- та мікроекономічного аналізу зі становленням теорії національної економіки, але застерігає від зведення її до ілюстративного набору країнових специфікацій зо всіма розділами стандартного курсу економічної теорії [7, с. 71] (до речі, цим грішать і більшість українських підручників). В. М. Кульковим пропонується створення особливої «теорії національної економіки», яка має вмістити в себе такі беззахайні нині предмети, як загальні основи політекономії, компаративістику та теорію перехідної економіки [8, с. 64–65].

В. В. Куліков виходить з кризового стану економічної теорії та кризи в її викладанні – будь-яка монополія у вивченні суспільствознавчих дисциплін надзвичайно шкідлива, а фактично відбулася заміна однієї монополії іншою (замість марксистської політекономії – *economics*). Пошуки нового курсу полегшуються при зверненні до логіки розвитку науки, тенденцій її еволюції. Перша з них – спроби синтезу різних підходів, що існують в економічній

теорії та її методології. Друга – наявність різних стадій в розвитку науки, у кожній з яких свої специфічні задачі. Таким чином, розвиток має йти від «загального» до «особливого» та «одиночного». Сучасний світ не лише універсалізується, але й одночасно перетворюється на все більш різноманітний, причому зростає варіативність, альтернативність суспільного розвитку; підвищується значущість особливого [9, с. 81–82].

Саме в такому ключі розглядається основа формування нового економіко-теоретичного напрямку, що отримав назву «національна економіка», його специфіка полягає у дослідженні економічної системи в єдності «загального», «особливого» та «одиночного». На думку В. В. Кулікова, на реалізацію подібного підходу принципово націлені автори підручнику «Національна економіка» за редакцією П. В. Савченка [10]. (Забігаючи наперед, слід зазначити, що перша тема української нормативної програми курсу має відповідну назву: «Національна економіка: загальне і особливе»).

Насправді ж здається, що означений підручник через спробу довести своє високе призначення, використати «реальний шанс перетворитися на шукану *сучасну форму політичної економії*, що відкриває нові можливості для її відродження [9, с. 82]» переобтяжений темами стандартної економічної теорії. Це стосується, до речі, і деяких інших російських підручників з національної економіки – всі вони, як правило, значно більші за обсягом українських аналогів.

Переходячи до вітчизняних проблем викладання курсу, слід одразу визнати – ніякими дискусіями становлення нової навчальної дисципліни не супроводжувалося. За аналогічний період на сторінках журналу «Економіка України» було надруковано лише рецензія на один з підручників (Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак) [11]. Відчутно поступається Україна й діапазоном пошуків нових підходів до аналізу національної економіки, кращої структури курсу.

Одним із перших підручників, надрукованих у країні, була «Національна економіка» Б. Ф. Заболотського [12]. Втім, це був перероблений варіант підручника, що свого часу, в 90-х роках, виходив під назвою «Економіка України» [13]. Природно, що в ньому викладена економічна історія України. Подібний ілюстративний підхід, як вже зазначалося, властивий більшості вітчизняних підручників.

Доволі відомий ґрунтовний підручник за редакцією П. В. Круша, що витримав вже кілька видань [14], являє собою комбінацію економічної теорії та аналізу українських статистичних даних. Важко погодитися з необхідністю відтворювати на сторінках подібного підручника сутність ринкового механізму, закони попиту та пропозиції, особливості інтенсивного та екстенсивного зростання, структуру платіжного балансу, засади побудови СНР та інші положення, що мають бути відомі з економічної теорії. Інші складові підручника дозволяють сприймати його як логічне продовження колишніх курсів «Перехідна економіка», «Розміщення продуктивних сил» та «Державне регулювання економіки», на що з усією очевидністю вказує перелік рекомендованої літератури до кожного розділу.

Навчальний посібник, що вже згадувався у зв'язку з рецензією, був написаний співробітниками першої в країні кафедри економіки України Львівського національного університету ім. Івана Франка Л. С. Гринів та М. В. Кічурчак. Метою авторів було дати «цілісне уявлення про функціонування такої складної системи як національна економіка України та виокремити особливості розвитку вітчизняної економіки після проголошення незалежності» [15, с. 8]. Таким чином, посібник продовжує негласну традицію сприймання національної економіки як економіки власне України. Так само, як і підручник за редакцією П. В. Круша, він містить занадто докладне викладення окремих положень економічної теорії (показники СНР, види безробіття, сутність, функції бюджетної системи тощо).

Слід визнати доволі невдалою структуру курсу, що рекомендована нормативною програмою. Втім, серед вітчизняних підручників та навчальних посібників лише єдиний [16] відтворює цю програму, всі дванадцять тем, абсолютно точно. Всім іншим виданням властиві спроби покращення запропонованої структури.

У навчальному посібнику за редакцією В. М. Тарасевича виділені мікро-, мезо-, макро- та мегарівні національної економіки, що робить викладення матеріалу більш логічним [17]. Втім, автори також зловживають надмірно докладним викладенням окремих положень економічної теорії (кутове рішення споживацького оптимуму, максимізація прибутку монополією, класифікація підприємств тощо).

Автори навчального посібника за загальною редакцією Л. О. Петкової дещо змінили порядок тем, що запропоновані нормативною програмою, поділивши, таким чином, курс на дві частини – «Методологія та теорія аналізу національної економіки» та «Функціонування національної економіки» [18]. Цей посібник приваблює й доволі широким висвітленням іноземного досвіду. Він один з небагатьох, що не дублює загальновідомих положень економічної теорії.

Безперечно слід погодитися з необхідністю кращої структуризації курсу. Запропоновані нормативною програмою дванадцять тем являють собою здебільшого механічну суміш та не дозволяють всебічно освітити проблеми національної економіки. В теорії національної економіки мають знайти відображення всі рівні економічної системи: макро-, мікро- та мега-, що дозволить системно відтворити національну специфіку. Потреба докладно досліджувати мезорівень відсутня через наявність окремого предмету «регіональна економіка».

У першому наближенні можна запропонувати такі розділи курсу.

Розділ 1. Теоретичні основи аналізу національної економіки.

1. Національна економіка: загальне і особливе.
2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки.
3. Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкової економіки.
4. Розділ 2. Потенціал та пропорції національної економіки.
5. Характеристика економічного потенціалу.

6. Структурний аналіз національної економіки.
7. Розділ 3. Макрорівень національної економіки.
8. Прогнозування, програмування та планування національної економіки.
9. Бюджетно-податкове та грошово-кредитне регулювання національної економіки.
10. Політика економічного зростання в національній економіці.
11. Розділ 4. Мікроекономічні аспекти національної економіки.
12. Інституціональні чинники розвитку національної економіки.
13. Промислова політика. Конкурентна політика.
14. Сприяння розвитку малого бізнесу. Державне підприємництво.
15. Розділ 5. Зовнішньоекономічна стратегія національного розвитку.
16. Зовнішньоторговельна стратегія держави.
17. Валютні аспекти національної економіки.
18. Розділ 6. Соціальні пріоритети національної економіки.
19. Соціальна політика держави.

Метою курсу проголошено «вивчення закономірностей та особливостей функціонування національної економіки порівняно з економіками інших країн». Необхідно досягти єдності «загального», «особливого» та «одиночного». При цьому наголос, як правило, робиться на «одиночному», а загальне сприймається як економічна теорія (найчастіше той самий *mainstream* – *economics*). А де ж особливе? Його можна відстежити тільки порівняно з іншими країнами, лише таким чином можна пересвідчитися в унікальності чи стереотипності рис власної національної економіки.

Ілюстративний підхід безумовно потрібний, але обмеження тільки ним викликає незгоду як мінімум з приводу його націленості на позитивний аналіз. Вивчати те, що є, дуже корисно. Але навряд чи цього достатньо – позитивний аналіз має бути доповнений нормативним, слід обов'язково з'ясувати, як воно має бути. І тут не обійтися без теоретичних положень та іноземного досвіду. Якщо обмежуватися розглядом лише української економіки, важко зрозуміти, як подолати недоліки, що їй притаманні – хабарі, «відкати», рейдерство тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків.

Таким чином, слід визнати, що курс національної економіки – абсолютно правильний за принциповим задумом, але у своїх конкретних інтерпретаціях має ряд серйозних вад: еkleктичність, включаючи механічне відтворення великих блоків мікро- та макроекономіки, та обмеження предмету курсу конкретними проблемами вітчизняної економіки. Методологічні основи мають включати як історичний та країнознавчий, так і міждисциплінарний підходи до аналізу національної економіки.

Як не дивно, але глобалізація не знижує, а, навпаки, підвищує інтерес до дослідження національних економік, значно посилює актуальність вибору шляху подальшого розвитку. З іншого боку, ніяким чином не применшується значущість загальних економічних законів, а лише робиться акцент на тому, що вони

реалізуються в конкретному середовищі з певними ресурсами та формами господарювання, соціальною та демографічною структурою суспільства, особливостями національного менталітету.

Саме особливості національної економіки мають визначити конкретні переваги та міжнародні економічні

позиції країни. Більш повне врахування своєрідності, історичних традицій та місця у світі має стати передумовою формування стратегії розвитку і, як наслідок, ефективної національної моделі економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра (в частині розподілу загального навчального часу за циклами підготовки переліку та обсягу нормативних дисциплін). Галузь знань 0305 «Економіка і підприємництво». – Київ, 2010.
2. Лист Ф. Национальная система политической экономики / Ф. Лист ; Сост. и предисл. Фадеева В. А. По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист / С. Ю. Витте. Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России в связи с ее общим таможенным тарифом 1891 года / Д. И. Менделеев. – М. : Европа, 2005. – 382 с.
3. Эрхард Л. Благополучие для всех : Пер. с нем. / Л. Эрхард. – М. : Начала-пресс, 1991. – 332 с.
4. Земляков Д. Н. Дисциплина «Национальная экономика»: методолого-теоретические и методические основы / Д. Н. Земляков // Российский экономический журнал. – 2000. – № 9. – С. 75–83.
5. Градов А. П. Национальная экономика : [учебник / 2-е изд.] / А. П. Градов. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.
6. Национальная экономика: вопросы теории и проблемы преподавания // Российский экономический журнал. – 2001. – № 10. – С. 54–63.
7. Дементьев В. Е. Теория национальной экономики и мезоэкономическая теория / В. Е. Дементьев // Российский экономический журнал. – 2002. – № 4. – С. 71–82.
8. Кульков В. М. Национальное в экономической теории и в ее вузовских курсах / В. М. Кульков // Российский экономический журнал. – 2004. – № 4. – С. 60–71.
9. Куликов В. В. Национальная экономика... / В. В. Куликов // Российский экономический журнал. – 2006. – № 4. – С. 80–84.
10. Национальная экономика / [учебник / под ред. Савченко П. В]. – М. : Экономистъ, 2005. – 813 с.
11. Панчишин С. Актуальный підручник з національної економіки / С. Панчишин // Економіка України. – 2009. – № 3. – С. 94–95.
12. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка : [підручник] / Б. Ф. Заблоцький. – Львів : Новий світ – 2000 2009. – 582 с. – (Вища освіта в Україні).
13. Заблоцький Б. Ф. Економіка України : [підручник] / Б. Ф. Заблоцький. – Львів : Львівський банківський коледж НБУ. – 1997. – 580 с.
14. Національна економіка / [підручник / за ред. П. В. Круша]. – К. : Каравела, 2008. – 416 с.
15. Гринів Л. С. Національна економіка / Л. С. Гринів, М. В. Кічурчак. – Львів : Магнолія. – 2006, 2009. – 464 с.
16. Мельникова В. І. Національна економіка : [навч. посіб]. / В. І. Мельникова, О. П. Мельникова, Т. В. Сідлярчук, І. Ю. Тур, Г. М. Шведова. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 248 с.
17. Національна економіка : [навч. посібник / за ред. В. М. Тарасевича]. – К. : ЦУЛ, 2009. – 280 с.
18. Національна економіка : [навч. посібник / за заг. ред. Л. О. Петкової]. – К. : МП Леся, 2009. – 288 с.

Рецензенти: Бажал Ю. М., д.е.н., професор;
Верланов Ю. Ю., к.е.н., професор

© Палехова В. А., 2010

Надійшла до редакції 01. 06. 2010 р.